

15'nci YÜZYIL SONLARINDA AĞRIBOZ ADASI EKONOMİ VE NÜFUS 1474 YILININ OSMANLI KAYITLARI*

Çev. Herkül MİLAS

ÖZET: Kitabın konusu 15inci ile 16ıncı yüzyıl başlarındaki Ağrıboz Adası'nın (Euboea) tarımsal ekonomisi ve nüfusudur. Bu araştırma 1474 yılının iki Osmanlı vergi kaydından ve 1506 ve 1521 tarihli iki nüfus sayımından kaynaklanmaktadır.

Kitap iki ana bölüme ayrılmaktadır:

- Yukarıda sözü edilen kayıtlara dayanarak adanın ekonomisi ve tarımsal yapısı üzerine bir araştırma, ve

- İki kaydın yayımı (bir özet ve 1474 tarihini taşıyan ve ayrıntılı olanı).

Ekonomi ve Tarımsal Yapı

BÖLÜM A: EKONOMİ

Araştırılmakta olan ekonominin özelliği artık ürünün ele geçirilmesinin aynı ve nakit vergi olarak gerçekleştiği idi. Aynı ile nakit vergi gelirinin oranı, üretimin ne derecede ticarete dönüşebileceğini saptayacaktır; yani ne dereceye kadar artığın para olarak elde edilebileceğini gösterecektir. Aile işletmeleri düzeyindeki üretim artığı genel vergi gelirinin sağlanması için ön koşuldur. Artık ürünün bir bölümü aynı vergiyi karşılayacak, ve başka bir bölümü ise verginin parasal bölümünün ödenmesine ayrılacaktır; bu da köylünün pazar ile bir ilişki içinde olmasını gerektirmektedir.

* "Balta, Evangelia, L'Eubée A La Fin Du XVe Siècle, Économie et Population. Les registres de L'Année 1474. Society of Euboean Studie, Athens, 1989" kitabının son bölümünü oluşturan Yunanca özetinin çevirisidir.

Bu muhtemel artık parasal gelirlerin saptanması için temel bazı konuların araştırılması gerekmiştir:

A) Kayıtta görülen ve vergilenmekte olan nüfus kendi besinini, yıllık mahsülün yenilenmesi için gerekli artığı ve vergiyi ne denli sağlayabilmekteydi.

B) Artık ürün sağlama olanakları ne denli gelişmişti ve bu artık köy ekonomisinde ne gibi bir rol oynamaktaydı.

Bu soruların cevaplandırılması için bazı başka konuların da aydınlanması gerekmektedir:

1. Aile işletmeleri düzeyindeki "gerçek" üretimin değerlendirilmesi.

2. Üretimin ortalamasına kıyasla vergilendirmenin değerlendirilmesi.

Bu yöndeki bir araştırma için vergi kayıtlarının sunabileceği belirleyici kanıt sınırlıdır. Kayıtların kendileri, bu kaynakların mantığıyla ilgili varsayımlarla birlikte ele alınmadıkça doğrudan doğruya kullanabilecek bilgiler sunmamaktadırlar. Vergilendirmeden üretime ve vergilendirme birimlerinden nüfusa geçebilmek için bu varsayımlar gereklidir çünkü bu kayıtta, üretim vergilendirme ile ya da daha doğrusu gelirlerin sınıflandırma yöntemiyle ifade edilmekte, oysa nüfus vergilendirme birimleriyle ifade edilmektedir.

Kayıtta yer alan vergi gelirleri, üretimde var olan bir ilişkiler sınıflamasına tekabül etmektedir. Bundan dolayı bu gelirlerin kaynağı (üretim) değerlendirilmesi için bu ilişkiler sınıflandırmasının, yalnız kayıttaki bilgilerle değil ama aynı zamanda aynı sürenin başka kayıtları ve kanunnameleriyle de kıyaslanması gerekmiştir. Ayrıca vergi gelirleri hem aynı hem de parasal olarak belirlendiklerinden, her ürüne ayrılan verginin miktarıyla ilgili bilgiler de kullanılarak, köy ekonomisinin ve tarımsal üretimin yapısıyla ilgili - dolayısıyla da niteliksel- değerlendirmelere varılmaya çalışılmıştır.

Vergi birimlerine dayanarak nüfusun saptanması ve vergi birimlerinin sakinlerin sayısı ile olan ilişkisinin ortaya çıkabilmesi için başka kaynaklardan ve çalışmalardan elde edilen bir aile katsayısının kullanılması gerekmektedir.

Bundan sonra, üretimle demografyanın ilişkisinden kişi başına gelir konusunda ve gene her ürünle ilgili ve köyden köye adam başına gelir farklarını gösteren bir sıra kıyaslamalara ve boyutlara erişilebilmiştir. Ama artışın boyutlarının bulunması için gayri safi üretimden nüfusun beslenmesi, tohumluk ve vergi için gereken miktar çıkarılmalıydı.

Nakti ve parasal verginin tüm gayri safi üretimin %48'ini oluşturduğu gösterilmiştir; bu yüzde ise buğday üretiminde görülen tüketimin-yeniden üretme yüzdesinden pek farklı görülmemektedir. Yani bir artışın ele geçirilmesi olanakları sınırlıydı, çünkü haracı da kapsayan ve ödenmesi gereken vergiler ve yeniden üretim gereksinimleri yüksek gelirler gerektiriyordu.

Elimizde bulunan veriler üreticinin ne denli pazara katılabildiğini ve dolayısıyla böyle bir katılmayla para olarak karını artırma olanaklarını araştırmamızı olanaksız kılmıştır. Kullandığımız kaynaklarda mecburen ticarete katılan üretimin bazı boyutları bulunabilmiş, ve böylece parasal vergilerin ödenmesinden sonra arta kalan ürün ile ilgili görece bir miktarın değerlendirilmesi de yapılabilmıştır. Üreticinin pazardaki katkısının yüzdesi saptanması için ise elimizde adam başına gelirin artış eğilimini gösteren bir sıra kaydın bulunması gerekirdi.

Bu konunun aydınlanması için, elimizdeki kayıtlardaki bilgilerle arşivlerde bulunan daha sonraki kayıtlardaki bilgileri, yani 1506 yılından kalma bir sayım ile 1521/1522 yılının bir tımar kaydının bir bölümüyle, kıyasladık. Gelir artışlarının en büyük yüzdesinin, ortalama gelire yakın olan, düşük vergili gelirlerde olduğu görülmüştür. Gelirlerin boyutları, tüketim için ve vergilerin ödenmesi için gerekli miktarların da tespitinden sonra, üretimin artırılması için bir saikin (dürtünün) kalmadığını ortaya koymaktadır.

Üretim-Nüfus ilişkisinin boyutları incelenerek, ekilebilir ve üretimiyle köylülerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek toprakların, bir dereceye kadar, köylerin demografik sınırlarını oluşturdukları gösterilmiştir. Doğal olarak bu kayıtlarda ekilebilen toprakların miktarı bulunmamaktadır; ama kullanılan teknik bütün yörede aynı olduğundan bu miktar dolaylı bir biçimde üretimin miktarından çıkarılabilmektedir. Bundan dolayı daha fazla üretim, ekilebilen topraklarla nüfus arasında ters oranın bulunduğu hallerde sağlanmaktaydı. Böylece de, tarımsal bölgede egemen olan küçük köylerin

varlığı, ve tahıl üretiminde artığın ise yalnız nüfusu düşük köylerde görülmesinin nedeni açıklanabilmektedir.

Adam başına ortalama gelirlerde görülen farklardan ortaya çıkan ve köyden köye değişen üretim artışı ve düşüşler, köy düzeyinde de böyle eşitsizliklerin varlığını göstermektedir. Elimizdeki kayıtlara dayanarak bu toplumsal tabakalaşma derinlemesine araştırılmaz. Yalnız kaynakların yapısından ortaya çıkan, nüfusun %47'sinin üretim fazlası elde ettiği, %24'ünün kendi kendilerine yeterli sayılabilecekleri ve %29'un açığı olduğudur. Bu yüzdeler, ekonominin birbirini tamamlayan sektörlerin varlığını göstermekten başka, açığı olan halkın mevsime dayanan iş gücü olarak, artığı olan yörelere doğru hareket ettikleri anlamına da gelmektedirler.

BÖLÜM B: TARIM BÖLGESİ VE NÜFUS

Bu kayıtlar Osmanlı idaresi süresindeki üretimi ya da nüfusu göstermelerinden başka, tarihsel coğrafya açısından da çok değerli bir kaynak oluşturmaktadırlar. Tımarların gelirleri kaydedilmeğe çalışılmış olduğundan, bu tımarlara bağlı köyler-köyler tarımsal bölgenin en ufak birim sayıldıklarından- bir bir kaydedilmektedirler. Böylece köyler mezra'alarıyla birlikte, bağlı oldukları idareyi de (nahiyeyi de) göstererek işaret edilmekte ve yanlarına vergi birimleri ve vergi miktarları eklenmektedir. Böylece de o köylerin adları ve bir çok kez eski adları ve orada varsa kale v.b.'da gösterecek, bize varabilmektedirler.

Kayıtlardaki köyler bütün Ağrıboz Adası'nı kapsamaktadırlar. Toplam olarak 125 tane olup, 9 nahiyeye ayrılmaktadırlar. 1474 yılının bu köyleri, elimizde daha yeni bir Osmanlı sayımı olmadığından, 19'uncu yüzyılın sayımlarıyla kıyaslandırılmışlardır. Bu köylerin izlenmesini sağlayan ilk kaynak Ağrıboz'un Yunanistan devletine katılmasıyla yapılmış olan 1837 sayımıdır.

Topografya ve yerel tarihle ilgili araştırmalardan yararlanarak, kayıtlarda bulunan 125 köyden 90'ınının bugün de aynı ya da başka bir adla hala var oldukları söylenebilir. Her ne kadar bir köyün terkedilmiş olmasının kıstası 19'uncu ve 20'inci yüzyıl sayımlarında görülmemiş olmasıysa da, geri kalan köylerin terkedilmiş oldukları kesinlikle söylenemez. Bu köylerden bir bölümü bir ihtimal Osmanlı idaresi süresinde isim değiştirmiş olabilirler; gerçekte muhtemelen kaybolmamış olan bu köyler bilgi eksikliği yüzünden bulunamamaktadırlar.

Köylerin terkedilmesi sorunu böylece elden geldiği kadar araştırıldığında görülen eğilim, kaybolan köylerin geliri de düşük olan küçük köylerin olduğudur. Başka araştırmalarca da onaylanması gereken bu tesbitimiz, bizi, demografik nedenlerden başka, gelir eksikliğinin de köylülerin daha zengin köylere doğru göçe yönlendiklerini düşünmemizi gerektirmiştir. Bu göçün mevsimlik işçi göçü olarak oluştuğunu ve daha sonraları da bu insanların bu yeni yerlerde yerleştiklerini ya da yeni yerler aramaya yeltendiklerini farzedebiliriz. Bu son tesbitimiz ayrıca 1837 yılının sayımından da desteklenmektedir; bu sayımda mezra'anın yerinde (ve aynı isimle) yedi tane yeni köy belirmektedir ve daha başkaları da mezra'aların sınırlarında belirmektedirler.

Yukarıda özetlediğimiz araştırma, bu tür tarımsal toplulukların, kayıtların sunduğu bilgilerin ışığında nasıl değerlendirilebileceklerini gösteren bir yaklaşım deneyi sayılmalıdır; daha sistematik bir araştırma daha kapsamlı ve devamlılık gösteren dökümanlar gerektirmektedir. Elde edilen sonuçlar, Balkanlar'da gelecekte gerçekleşecek ve köylerin terkedilmesinin nedenlerini, tarihlerini ve terkediliş biçimini ortaya çıkaracak araştırmalarla onaylanacaklardır.